

Ἐπιπέδου ἢ μῆπως προέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλλησπύριον; Ἡ δεσποζούσα θέσις τῆς ἀλληγορίας τῆς Γῆς καὶ τῆς Θάλασσας ποὺ ἀποδίδουν τοὺς νεκροὺς, τόσο στὸ Λεϊβαδί ὅσο καὶ στὸ Ἄνισαράκι, καὶ παράλληλα ἡ μὴ ἀπεικόνισις ἄλλων ἐπισημοῦν, μᾶς κάνει νὰ τεινομεν πρὸς τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν. Ἐξάλλου, ἡ στερεοτυπία τῆς ἀπεικόνισις αὐτῆς τῆς σκηνῆς εἶναι τόσο ἐντονὴ πού τὴ θλάσουμε νὰ ἐπαναλαμβάνεται πολὺ συχνά. Τὰ στοιχεῖα ποὺ τὴν ἀποτελοῦν καὶ ποὺ περιγράψαμε πιὸ πάνω, δὲν εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς Κρητικῆς μόνο ζωγραφικῆς ἀλλὰ βρίσκονται σὲ ὁλόκληρη τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν τοῦ 14ου αἰ. μετὰ τὴν διαφορά πού στὰ ἄλλα μέρη ὁ συνδυασμὸς τους εἶναι πιὸ ἐλεύθερος.

Ἡ ἐπανάληψις μιᾶς στερεοποιημένης σύνθεσις ἐξηγεῖται ὡς ἐνδειξὴ ἐπιβολῆς ἑνὸς πρότυπου στὴν ἐπαρχιακὴ τέχνη τῆς Κρήτης.

Ἐταί, τὸ νηοὶ αὐτὸ, πολιτικὰ ἐξοικονομημένο ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, συνεχίζει νὰ δέχεται τίς ἐπιδράσεις του, ἐνῶ παράλληλα μετασχηματίζει πρότυπα σὲ στερεοτυπημένους ἀρχαίους παραστάσεις. Ἐπιπέδου, ἡ συνεχὴς σχέσις τῆς Κρήτης μετὰ τὴν Ἄνατολιν μὴ μπορεῖ νὰ εἶναι πηγὴ ἐμπνεύσεως ὀριζόμενων συνθέσεων πού θλάσουμε στὸν περιθωριακὸ αὐτὸ χώρο.

Μιὰ τρίτη ἰδιαιτερότητα ποὺ παρατηροῦμε στὰ Πλεμενιανὰ βρίσκεται στὴ θέσις ποὺ κατέχουν οἱ Δίκαιοι στὴν Δεύτερη Παρουσία. Βρίσκονται στὰ ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἰκονίζεται νὰ χωρίζεται τοὺς καλοὺς ἀπὸ τοὺς ἁμαρτωλοὺς. Ἡ σύνθεσις αὐτὴ λοιπὸν συνδυάζει στοιχεῖα τῆς Δεύτερης Παρουσίας καὶ τῆς Κρίσεως.

Ἀπὸ τίς τρεῖς ἐκκλησίες ποὺ εἶδαμε μέχρι τώρα, μποροῦμε νὰ θάλωμε μερικὰ συμπεράσματα: 1) Ἐν ἅν καὶ οἱ τρεῖς ναοὶ βρίσκονται στὸν ἴδιον γεωγραφικὸν χώρο, ἂν καὶ ἔχουν κοινὰ εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα, δὲν ὑπάρχει κοινὴ συλλήψις στὴ σύνθεσις. 2) Ἡ Δεύτερη Παρουσία ὅπως εἰκονίζεται στὸ Λεϊβαδί διαφέρει ἀπὸ τίς δύο ἄλλες ἐκκλησίας καὶ πλησιάζει τὸ βυζαντινὸ πρότυπο τῶν 11ου καὶ 12ου αἰ. τόσο στὴ σύνθεσις ὅσο καὶ στὸ περιεχόμενον. 3) Οἱ τοιχογραφίαι στὸ Ἄνισαράκι καὶ στὰ Πλεμενιανὰ δίδουν περισσότερο θάρρος στὴν Δεύτερη Παρουσία παρά στὴν Κρίσις. Ἴσως ἡ ἰδιαιτερία αὐτὴ νὰ ἀποτελεῖ ἐπιδρᾶσις τῆς εἰκονογραφίας τῆς ἀνατολικῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τμηματικὸς πού συχνὰ εἰκονίζει τὰ δύο ἐπιπεδία χωριστά.

Σημειώσεις

Εὐχαριστῶ τὴν κα Τάνια Βελάμυνη γιὰ τὴν καθοδήγησιν τῆς στὴν ἐργασία αὐτὴ καθὼς καὶ τὴν κα Λουίζα Καραμυδάκη ποὺ ἐβλεπε στὴ διάθεσιν μου προσωπικὰς τῆς φωτογραφίας ἀπὸ πολλὰς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης.

1. Τὸ ἔργο τοῦ Gerola ἔχει μεταφραστῆαι στὰ Ἑλληνικά ἀπὸ τὸν Κ. Λασηβιτάκη; Τοιχογραφίαι κατὰλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης, Ἡράκλειο 1961. Βλ. Θεματικὸν Ἑυρετήριον Κολοσμένων τιμαριῶν σ. 150 καὶ Μελλούσα κρίσις σ. 151.
2. G. Gerola, Monumenti Veneti nella isola di Creta, Genova 1917, T. 4, σ. 459, ἄρ. 35. Στὸν κατάλογον τοῦ ἴδιου βλ. σμ. 1. ὁ Λασηβιτάκης προτείνει διαφοροτικὴν ἀνάγνωσις; 1449-1450 σ. 41, σμ. 52. Κατὰ τὴν προσωπικὴν παρατήρησιν συμφοῦν μετὰ τὴν ὁμοίαν Gerola.
3. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἔχει ἦδη περιγραφῆαι ἀπὸ τὸν Σ.Ν. Μαδερράκη, «Ἡ Κόλασις καὶ οἱ ποιῆτες τῶν κολασμένων» στὸ Ὑδωρ ἐκ πέτρας, τ. II 1978 σ. 185.
4. Τ.Μ. Προβατάκης, Ὁ Διάβολος εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, Θεσσαλονίκη 1980, εἰκ. 142.
5. Βλ. ἄν. σ. 185.
6. Εἰς ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον τῶν πλοίων τὸ Μεσσηνίαν Ἀνάλογον ἀναπαράσκει ἰσχυρὸν ὄριον ἱερὰς ἀπεικονίσεως πλοίων κρατικῆς καὶ στὴν Decani σὲ ἀνάλογο σκηνῆ.
7. M. Restle, Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien, Recklinghausen, 1967, T. III, εἰκ. 383, 402.
8. Τὴν ἴδια λεπτομέρεια βρίσκουμε στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (1411) στὸ Σέλλι, φωτ. Καραμυδάκη.

Three Representations of the Last Judgment in Western Crete. M. Bougart

The iconography of the Last Judgment in Byzantine art was basically formed in the 11th century, while in the four following centuries it was additionally developed and enriched as a result of the awakening and maturity of the individual conscience that enabled the believer to consider and question the problem of life and death. Many rural chapels in Crete are decorated with wallpaintings of the Last Judgment. To illustrate this specific subject three monuments are selected that are all located around the village Kandaka in the province of Chania. The one of the churches, honoured in the name of St. George, is dated, according to an inscription, in 1409-1410, while the other two, honoured in the name of St. Prokopios and the Virgin Mary respectively, are not dated. By examining the Last Judgment frescoes in these churches we reach the following conclusions: The choice of the individual, secondary subjects that form the composition of the Last Judgment, as well as their position in this complex representation, have probably been influenced by the iconography of the East or have been dictated by space limitations. Crete, located far from the art centers of the Byzantine world, accepts their influence, but transforms the original prototypes into archaizing representations.

Θάνατος καὶ εἰκόνα

Ἡ ταφὴ εἶναι ὁ πρῶτος σύνδεσμος ἀνάμεσα στὸ θάνατο καὶ τὸν ὁποῖο πολιτισμὸς μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἀκολουθοῦν ἄλλες ὕλικες ἐκφράσεις σχετιζομένης μετὰ τὸ θάνατο, στίς ὁποῖες ἐντάσσεται καὶ ἡ «εἰκόνα». Αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸν πιὸ ἄμεσο τρόπο ἐκφράσεως τῆς ἀνθρώπινης ἀγωνίας μπροστὰ στὸ μυστήριον τοῦ θανάτου καὶ τὸ φόβο τῆς φθορᾶς. Ἴσως ἢ αὐτὸ καὶ μᾶς συγκινεῖ περισσότερο ἀπὸ τὰ γραπτὰ κείμενα.

Στὴν «εἰκόνα» συγκαταλέγονται οἱ μοῦμιες μετὰ τὴ ζωγραφιστὰ πορτραῖτα, τὰ ἀγάλματα τῶν νεκρῶν, δηλαδὴ οἱ ἀπεικονίσεις ποὺ ἀπὸ τὸν 200 περίπου αἰῶνα καὶ πέρα περιλαμβάνουν καὶ τὴ φωτογραφία τοῦ νεκροῦ. Ὅλοι γευμένοι τὸ ὕλικὸ πού διακεῖται αἰώνια: τὴν πέτρα (γλυπτικὴ), τὸ μέταλλο (χτυετὸ πορτραῖτο). Ἡ πρόθεσις ὁμως τῆς τεχνολογίας σὲ συνδυασμὸ μετὰ τῆς νεκρικῆς τέχνης ἔδωσε μιὰ νέα μορφή στὴν ἀπεικόνισιν τῶν προσώπων: Τὴ φωτογραφία τοῦ νεκροῦ τυπωμένη σὲ πορσελλανη καὶ ὅπως τὸ πιὸ κοινὸ σχῆμα εἶναι τὸ πιάτο, θλάσουμε τὰ πορτραῖτα τῶν νεκρῶν τυπωμένα «ἀνεξήγητα» σὲ πιάτο.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ λουλουδία στὸν τάφο, ποὺ συμβολίζουν τὴν ἀνάστασις τῆς ψυχῆς μέσα ἀπὸ τὴν ἐτήσια βλάστησι τῶν φυτῶν γίνονται καὶ αὐτὰ ἀθάνατα πλαστικὰ λουλουδία. Ἐταί ἐνὰς σύγχρονου τάφος κρατᾷ ζωντανὴ τὴν εἰκόνα τοῦ νεκροῦ σὲ πορσελλανη μπροστὰ στὴν ὁποία κρεῖται τὸ καντήλι (συχνὰ ἡλεκτρικὸ) μετὰ τὴ φλόγα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἐλπίδας, καὶ δίπλα ἀνθίζον ὄλο τὸ χρόνο (ἂν καὶ λίγο σκονισμένα) τὰ ἄμραντα πλαστικὰ λουλουδία.